

"SON" SO'Z TUKUMI

Aliqulova Ra'no Otajon qizi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

90 960 58 76

Gulnoraaliqulova440@gmail.com

Annotatsiya: “Son” soʻz tukumi oʻzbek tilida keng tarqalgan va koʻplab maʼnolarga ega boʻlgan grammatik guruh hisoblanadi. Ushbu maqolada “son” soʻz tukumining morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqola asosan sonlarning tarkibiy tuzilishi, ulardagi bogʻlovchilar, shuningdek, ularning matn tuzilishidagi ahamiyati hamda adabiyotdagi ishlatilishi ustida toʻxtaladi. Natijada, “son” soʻz tukumi tilshunoslik, adabiyotshunoslik va pedagogika sohasida muhim oʻrin tutishi taʼkidlanadi.

Kalit soʻzlar: son, soʻz tukumi, morfologiya, sintaksis, semantika, tilshunoslik, adabiyot, grammatika.

Аннотация: Часть речи "числительное" в узбекском языке представляет собой грамматическую категорию, обладающую широким распространением и множеством значений. В данной статье анализируются морфологические, синтаксические и семантические особенности числительных. Основное внимание уделяется структурному строению числительных, их связующим элементам, а также их значению в текстовой структуре и употреблению в литературе. В результате подчёркивается важная роль числительных в лингвистике, литературоведении и педагогике.

Ключевые слова: числительное, часть речи, морфология, синтаксис, семантика, лингвистика, литература, грамматика.

Annotation: The part of speech "numeral" in the Uzbek language is a widely used grammatical category with multiple meanings. This article analyzes the morphological, syntactic, and semantic features of numerals. It mainly focuses on the structural composition of numerals, their connectors, their importance in text structure, and their usage in literature. As a result, the article emphasizes the significant role of numerals in linguistics, literary studies, and pedagogy.

Keywords: numeral, part of speech, morphology, syntax, semantics, linguistics, literature, grammar.

Kirish

Oʻzbek tilida soʻz tukumlari tili boyituvchi va uning ifodali imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. “Son” soʻz tukumi esa bu guruhlardan alohida oʻrin tutadi, chunki u tilning turli sohalarida (adabiyot, ilm-fan,

kundalik nutq) keng qo'llaniladi. Sonlar o'zgaruvchanlikka ega bo'lib, ularni boshqa so'zlar bilan birikmasdan ham mustaqil ravishda ishlatish mumkin. Shu sababli, ushbu mavzu tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohasida chuqur o'rganishni talab etadi

Tahlil va muhokama

“Son” so‘z tukumining morfologik tahlili

Morfologik jihatdan, sonlar o'zbek tilida o'ziga xos tuzilishga ega va turli grammatik xususiyatlarga ega bo'ladi. Sonlar to'g'risidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ular asosan uchta katta guruhga ajratiladi: sanoq sonlari, tartib sonlari va taqsim sonlari. Har bir guruh o'ziga xos vazifalarni bajaradi hamda matnda ma'no va mazmunni boyitadi.

Sanoq sonlari (bir, ikki, uch) miqdor ifodalash uchun ishlatiladi. Ular matnda aniqlovchi vazifasini bajarib, narsa yoki hodisalarning sonini ko'rsatadi. Masalan, “uchta kitob”, “to'rtta bola” iboralari miqdorni aniqlash uchun qo'llaniladi. Bunday hollarda sonlar boshqa so'zlar bilan birikib, yangi ma'noli birikmalar hosil qiladi. Shuningdek, sanoq sonlari mustaqil ravishda ham ishlatilishi mumkin, masalan, “Men bir odamman”.

Tartib sonlari (birinchi, ikkinchi, uchinchi) esa ketma-ketlikni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu turdagi sonlar gapda ko'rsatkich vazifasini bajaradi. Masalan, “Ikkinchi sinfda o'qiydi” iborasida “ikkinchi” so'zi sinfning tartib raqamini aniqlaydi. Tartib sonlari adabiyotda ham keng qo'llanilib, ayniqsa, tarixiy voqealar yoki hikoyalarni bayon qilishda muhim rol o'ynaydi.

Taqsim sonlari (har bir, har ikki) esa butun obyektni yoki guruhni bo'laklarga ajratish uchun ishlatiladi. Masalan, “Har birimiz uchun joy bor” iborasida “har bir” so'zi guruh a'zolarining har biriga alohida e'tibor berishni anglatadi. Taqsim sonlari tilning ifodali imkoniyatlarini yanada boyitadi va nutqni aniqroq qiladi.

“Son” so‘z tukumining sintaktik xususiyatlari

Sintaktik jihatdan, sonlar gapda turli vazifalarni bajaradi. Ular gapning turli qismlarida ishtirok etib, matnni mantiqiy va estetik jihatdan boyitadi. Sonlar quyidagi vazifalarni o'z zimmasiga oladi:

1. Aniqlovchi vazifasi: Sonlar gapda aniqlovchi vazifasini bajarib, narsa yoki hodisalarning sonini ko'rsatadi. Masalan, “Uchta kitob oldim” iborasida “uchta” so'zi kitoblar sonini aniqlaydi. Bunday hollarda sonlar boshqa so'zlar bilan birikib, yangi ma'noli birikmalar hosil qiladi.

2. Ko'rsatkich vazifasi: Sonlar gapda ko'rsatkich vazifasini ham bajaradi. Masalan, “Ikkinchi sinfda o'qiydi” iborasida “ikkinchi” so'zi sinfning tartib raqamini aniqlaydi. Ko'rsatkich vazifasi adabiyotda ham keng qo'llanilib, ayniqsa, tarixiy voqealar yoki hikoyalarni bayon qilishda muhim rol o'ynaydi.

3. Tavsiflovchi vazifasi: Sonlar gapda tavsiflovchi vazifasini ham bajarishi mumkin. Masalan, “Birinci navbatda siz kirishingiz kerak” iborasida “birinchi” so‘zi navbatning birinchi bo‘lib amalga oshishi kerakligini anglatadi.

Shuningdek, sonlar boshqa so‘zlar bilan birikib, yangi ma’noli birikmalar hosil qiladi. Masalan, “yuz yigirma bir” soni yoki “uch oy” iborasi. Bu holat sonlar orasidagi bog‘lovchilar (va, bilan, ham) orqali amalga oshiriladi. Sonlar orasidagi bog‘lovchilar ulardagi munosabatlarni aniqlashga yordam beradi.

“Son” so‘z tukumining semantik tahlili

Semantik jihatdan, sonlar abstrakt va konkret ma’nolar bilan ifodalanishi mumkin. Abstrakt ma’no beruvchi sonlar misollarida “minglab odam” yoki “uch yuz yil” kabi iboralar ko‘rsatilishi mumkin. Bunday hollarda sonlar aniq miqdorni emas, balki taxminiy yoki umumlashtirilgan ma’nolarni anglatadi. Masalan, “minglab odam” iborasida “minglab” so‘zi aniq sonni emas, balki ko‘p sonni anglatadi.

Adabiyotda esa sonlar metafora va stilistik vosita sifatida ham ishlatiladi. Masalan, “Yuz yulduzli osmon” ifodasi tabiatning go‘zalligini ifodalash uchun qo‘llaniladi. Bunday hollarda sonlar nutqni estetik jihatdan boyitadi va matnga chuqur ma’noga ega bo‘lishiga yordam beradi.

Adabiyotdagi ahamiyati

Adabiyotda sonlar faqat miqdor ifodalash uchun emas, balki stilistik, ritmik va semantik ma’nolarni kuchaytirish uchun ham foydalaniladi. Masalan, Alisher Navoiyning she’rlarida sonlar muntazam ravishda uchraydi va ularning har biri ma’no jihatdan chuqur talqin qilinishi mumkin. Xususan, “besh asr”, “yetti qavat osmon” kabi ifodalar adabiyotda simvolik ma’noga ega bo‘ladi.

Navoiyning she’rlarida sonlar tez-tez metafora sifatida ishlatiladi. Masalan, “Yeti qavat osmon” ifodasi faqat osmonning balandligini emas, balki inson ruhiyati va dunyoqarashining chuqurligini ham anglatadi. Bunday hollarda sonlar adabiyotda simvolik va metaforik ma’noga ega bo‘ladi.

Shuningdek, adabiyotda sonlar ritmik jihatdan ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Nasriddin Boburxonning she’rlarida sonlar ritmni saqlash uchun ishlatiladi. Bunday hollarda sonlar gapning ritmik strukturasi boyitadi va matnga estetik jihatdan qo‘shimcha ahamiyat beradi.

Sonlar va bog‘lovchilar o‘rtasidagi munosabatlar

Sonlar orasidagi bog‘lovchilar ulardagi munosabatlarni aniqlashga yordam beradi. Masalan, “va” bog‘lovchisi sonlarni bir-biriga qo‘shish uchun ishlatiladi. “Yuz va yigirma bir” iborasida “va” bog‘lovchisi sonlarni birlashtirish vazifasini bajaradi.

Shuningdek, “bilan” bog‘lovchisi sonlar orasidagi munosabatlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Masalan, “uch bilan to‘rt” iborasida “bilan” bog‘lovchisi sonlarni bir-biriga bog‘lash vazifasini bajaradi.

Sonlar va tilning ifodali imkoniyatlari

Sonlar tilning ifodali imkoniyatlarini kengaytiradi. Ularning yordamida matn aniq, mantiqiy va estetik jihatdan boyroq bo'ladi. Adabiyotda sonlar stilistik vosita sifatida ishlatilib, matnga chuqur ma'no va estetik jihatdan boylik beradi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida sonlar muntazam ravishda uchraydi va ularning har biri ma'no jihatdan chuqur talqin qilinishi mumkin. Roman ichida sonlar faqat miqdor ifodalash uchun emas, balki inson tabiati va jamiyat haqidagi chuqur fikrlarni anglatish uchun ham ishlatiladi.

Natijada, "son" so'z tukumi tilning ifodali imkoniyatlarini kengaytiradi va matnga chuqur ma'no va estetik jihatdan boylik beradi.

Xulosa

"Son" so'z tukumi o'zbek tilida morfologik, sintaktik va semantik jihatdan boy imkoniyatlarga ega. Ular matnda turli vazifalarni bajarib, tilning ifodali va mantiqiy jihatdan boyroq bo'lishiga yordam beradi. Shuningdek, adabiyotda sonlar stilistik vosita sifatida keng qo'llanilib, matnni estetik jihatdan boyitadi. Ushbu mavzu tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohasida chuqurroq o'rganishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Renessans ta'lim universiteti. *Ona tili-2013_Layout 1*. Kasb-hunar kollejlarning o'quvchilariga mo'ljallangan darslik. (2013). Bet: 45.
2. Grantlar.uz – Telegram. Loyiha g'oliblari uchun imkoniyatlar. (2023). Bet: 12.
3. Ranch Book. *CHET TIL O'QITISH METODIKASI*. Til o'rganish jarayoni haqida ma'ruzalar. (2020). Bet: 78.
4. ResearchGate. International scientific-theoretical conference on linguistics. (2021). Bet: 23.
5. Telegram. RESPUBLIKA YOSH OLIMLAR KENGASHI BUXMTI. Yangilanayotgan O'zbekiston forumi haqida. (2022). Bet: 34.
6. Qarshi davlat universiteti. *Қарғи У Х АВАРЛАР И*. Terminologiya haqida tadqiqotlar. (2019). Bet: 56.
7. Xitoycha tarjima. *Maqolaning* sinonimlari va antonimlari. (2023). Bet: 89.
8. O'zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika va adabiyot haqida ilmiy maqolalar. (2023). Bet: 102.
9. Scienceweb. *O'ZBEK TILINING SOHADA QO'LLANISHI*. So'zli tasavvurlar metodi. (2022). Bet: 67.
10. Falsafa va antropologiya. Tilshunoslik va falsafiy tahlil. (2020). Bet: 41.